

MEHMED-PAŠA SOKOLOVIĆ I PRAVOSLAVNI ORGANAK NJEGOVE PORODICE U PEĆKOJ PATRIJARŠIJI

Apstrakt: *U radu se govori o osmanskome velikom veziru Mehmed-paši Sokoloviću i ogranku njegove porodice u Pećkoj patrijaršiji. Naime, puno naučnih i onih drugih sadržaja se bavilo navedenom problematikom. O istoj postoje različita gledišta pa i sporenja, koja dodatno postižu istraživače za novim istraživanjima i saznanjima, a kako bi se ovo pitanje sagledalo što objektivnije i istom dalo što jasnija istorijska slika. Autor, na osnovu dostupne literature tretira i sagledava ovu problematiku i daje svoje viđenje vezano za ulogu Mehmed-paše Sokolovića u Osmanskom carstvu, s posebnim akcentom na njegov odnos prema pravoslavnom ogranku njegove porodice u Pećkoj patrijaršiji.*

Ključne reči: *Mehmed-paša Sokolović, Osmansko carstvo, Pećka patrijaršija, Carigradska patrijaršija, Makarije Sokolović.*

MEHMED-PAŠA SOKOLOVIĆ AND ORTHODOX PART OF HIS FAMILY IN THE SERBIAN PATRIARCHATE OF PEĆ

Abstract: *This paper deals with Ottoman great Vizier Mehmed-Pasha Sokolovic and the branch of his family in the Serbian Patriarchate of Peć. Namely, a lot of scientific and other content dealt with the mentioned issues. There are different viewpoints, and controversies, which additionally reach out to researchers for new research and knowledge, in order to see this issue as objective as possible and to give it a clearer historical image. The author, on the basis of available literature, treats and examines this issue and gives his view on the role of Mehmed-pasha Sokolovic in the Ottoman Empire, with a special accent on his attitude towards the Orthodox branch of his family in the Serbian Patriarchate of Peć.*

Key words: *Mehmed-pasha Sokolović, Ottoman Empire, Serbian Patriarchate of Peć, Constantinople Patriarchate, Makarije Sokolović.*

Uvod

Rad koji sledi je izlagan na konferenciji *Znamenite ličnosti u historiji Bosne i Hercegovine* održanoj na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli 16. i 17. novembra 2017. godine. Kako sam naslov sugerise, u fokusu rada se nalazi pravoslavni ogranak porodice Sokolović, Mehmed-paša Sokolović i njihova uloga u funkcionisanju Pečke patrijaršije. Rad ne nastoji izmeriti kolike su zasluge ovih pojedinaca za istoriju Bosne i Hercegovine kao što ne nastoji ni posebno isticati njihovu znamenitost - oni su bez sumnje znamenite ličnosti iz istorije Bosne i Hercegovine samim svojim geografskim poreklom i samom svojim ulogom koju su imali u jednoj crkvenoj organizaciji čija se jurisdikcija protezala i na teritoriju današnje Bosne i Hercegovine. Ove ličnosti će poslužiti još jednoj svrsi - kao prizma kroz koju se posmatraju određene pojave u Osmanskom carstvu, njegova kulturološko-verska slika, filozofija vladanja, administracija, verska politika i njen odraz u važnoj pograničnoj provinciji kao što je bila Bosna.

Pravoslavna crkva u Osmanskom carstvu od pada Carigarda 1453. do obnavljanja Pečke patrijaršije 1557. godine

R. Bin Wong postavlja pitanje da li odsustvo određenog termina u određenom istorijskom trenutku pretpostavlja nepostojanje samog pojma označenog tim terminom u datom vremenu.¹ Baki Tezcan odlučno daje negativan odgovor navodeći kao primer apsolutiste i konstitucionaliste koji pod tim nazivom nisu postojali u poznom XVI i XVII veku, ali je u tom periodu bilo moguće definisati ove dve različite političke pozicije kad se govori o autoritetu osmanskih sultana i njegovim ograničenjima.² Međutim, da li se ovakav negativan odgovor može primeniti kada govorimo i terminu *tolerancija* i o pojmu označenom ovim terminom? Da pitanje bude još preciznije: Da li možemo govoriti o toleranciji u Osmanskom carstvu XVI veka, tj. vremenu kada su živeli najznamenitiji Sokolovići i kada je ukazom sultana Sulejmana Veličanstvenog (1520-1566) obnovljena srpska pravoslavna crkva (1557)? Autor postavlja ovo pitanje i istovremeno tvrdi da je ono besmisleno i nesvrshodno. Čitalac će se zapitati zašto ga u tom slučaju uopšte postavlja. Razlog je taj što je u poslednje vreme u istoriografskoj literaturi ovo pitanje prilično popularno i što se mnogi istoričari osmanisti bave (ne)postojanjem nečega što se zove *pax Ottomana* ili *pax Ottomanica* - osmanski mir, tj. osmansko blagostanje. Kroz konkretne ličnosti i institucije koje obrađuje, ovaj rad nastoji pokazati da je ono što bi određeni istoričari nazvali tolerancijom u datom slučaju zapravo praktična i oportuna priroda osmanske politike koja u sebi nije imala permanentno definisane

1 Citirano u Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* Cambridge University Press, Cambridge 2010, 48. (dalje: B. Tezcan, *The Second Ottoman Empire*).

2 B. Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, 48.

stavove prema svojim verskim skupinama, već je te stavove formirala u odnosu na dati trenutak.

Godine 1555. na Saboru u Augzburgu habzburški car Karlo V je nemačkim prinčevima garantovao pravo da u svojim domenima definišu vladajuću religiju - *cuius regio, eius religio*, izazivajući tako brojne verske neredе i seobe u Evropi. Nakon svega dve godine, 1557, osmanski sultan izdaje ukaz kojim dozvoljava obnovu srpske pravoslavne crkve, tj. Pečke patrijaršije. Ovaj događaj ide u prilog postojanju konstrukta koji se zove *pax Ottomana*. Međutim, kada se poznaju istorijske okolnosti koje su dovele do obnove srpske crkve, uviđa se da *pax Ottomana* nije trend negovan *per se*, niti rezultat tolerantne verske politike osmanskog carstva. Pre se može reći da je *pax Ottomana* u ovom konkretnom slučaju propratna pojava nastala kao rezultat naglašenog pragmatizma osmanske administracije.

Pre svakog konkretnog pitanja vezanog za stav Osmanskog carstva prema Pečkoj patrijaršiji i ulozi bosanskohercegovačke porodice Sokolović u njoj, potrebno je istaći da se opšti stavovi islama prema hrišćanima i hrišćanskim organizacijama ne smeju projektovati na odnos osmanske države prema istim.³ Takođe se ne sme koristiti jedinstven i permanentan obrazac u definisanju ovog odnosa u prilikama u kojima je Osmansko carstvo osvajalo nove teritorije naseljene stanovništvom različitih konfesija. Raznolikost Osmanskog carstva u pogledu stanovništva, religija i običaja učinila je da to carstvo razvije jedan veoma osetljiv i oportun politički refleks koji je podrazumevao odsustvo permanentnog stava prema stranim elementima i stava koji bi počivao isključivo na šerijatu. Odsustvo takvog stava se vidi iz činjenice da je srpska crkva ukinuta i obnovljena u relativno kratkom vremenskom razmaku: ukinuta je najpre krajem treće decenije XVI veka, a obnovljena 1557. godine. Štaviše, ona je i ukinuta i obnovljena za vreme vladavine istog sultana, Sulejmana Veličanstvenog. I pored slučaja Pečke patrijaršije, primeri ukazuju na to da osmanska vlast nikada nije samim svojim osvajanjem sedišta određene crkvene organizacije, ukidala tu organizaciju.

Osmanska politika je na teritorijama prema kojima je usmeravala svoja osvajanja tražila proosmanske elemente koji bi joj pomogli da učvrsti svoju vlast nakon osvajanja. Povoljan feudalni položaj Vaseljenske patrijaršije u Vizantiji je bio prilično oslabljen uoči osmanskog osvajanja 1453. Carstvo je vršilo sekularizaciju manastirskih poseda kao jednu od mera preusmeravanja svih resursa na svoju vojnu odbranu. Ovakvo delovanje je oslabilo ekonomski položaj crkve. Georgije Ostrogorski piše: „Posle dugog perioda neprekidnog napretka i materijalnog bogaćenja, vizantijski manastiri su se našli u krajnje žalosnom položaju. Nije čudo što su se svetogorski manastiri lako pomirili sa turskom vladavinom, koja im je ostavila unutrašnju samoupravu i garantovala materijalnu bezbednost, likvidirajući u isto vreme klasu vizantijske vojne aristokratije.”⁴

3 Мирко Мирковић, *Правни положај и карактер Српске цркве под турском влашћу (1459-1766)*, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд 1965, 39. (даље: М. Мирковић, *Правни положај и карактер Српске цркве*).

4 М. Мирковић, *Правни положај и карактер Српске цркве*, 32-33.

Vizantijsko društvo je uoči osmanskog osvojenja Carigrada bilo politički podjeljeno. Spoljašnja manifestacija te podele se ogledala u ideološko-verskoj podvojenosti društva na pristalice i pobornike unije sa katoličkom crkvom. Vizantijski vladari su dva puta formalno prihvatili uniju: 1274. u Lionu i 1439. u Firenci. Vizantijska crkva se pred 1453. protivila uniji i politici vizantijske države koja je još od ranije oslabila njen ekonomski položaj. Između unije i osmanskog pokroviteljstva, vizantijska crkva se opredelila za ovo drugo. U crkvenim krugovima se smatralo da je „bolje u Carigradu videti i tursku čalmu, nego papsku tijaru”.⁵ Sa druge strane, Osmanska administracija je u vizantijskoj crkvi morala videti značajnog političkog saveznika. Vizantijska crkva, tj. Carigradska patrijaršija je priznata svega tri dana nakon osvojenja Carigrada 1453. godine, po rečima savremenika protovestijara G. Francija, „frapantno brzo”.⁶ Patrijarh koji je zagovarao uniju je pobegao, a osmanska država je na upražnjeno patrijaršijsko mesto dovela Genadija Sholarija, osvedočenog antiunijata, kao ličnost podobnu aktuelnoj osmanskoj politici.⁷ Nakon prijema berata, carigradski patrijarh je od strane sultana Mehmeda II bio tretiran kao paša od „tri konjska repa” i sa carskom svitom bio je otpraćen do patrijaršije. Naziv milet-baša (starešina mileta, tj. nemuslimanske verske zajednice) kojim su označavani carigradski patrijarh i poglavari drugih priznatih crkava u Osmanskom carstvu, spajao u sebi verske i političke prerogative.⁸

Zvanična osmanska politika prema crkvenim organizacijama je zavisila od toga da li se centri tih organizacija nalaze unutar ili van granica osmanskog carstva. Osmanska administracija nije bila u zvaničnoj komunikaciji sa papskom kurijom po pitanju statusa i tretmana katoličke crkvene organizacije unutar granica Carstva. Izuzetak predstavlja bosanska franjevačka organizacija koja je od sultana Mehmeda II (1444-1446; 1451-1481) 1464. dobila Ahdnamu koje se odnosila samo na bosanske franjevce, ne na sve bosanske katolike.⁹ Situacija se nije razlikovala ni sa srpskom pravoslavnom crkvom sve dok njeno sedište nije direktno uključeno u osmanske domene. Dok su njene teritorijalne organizacije osvajanjima postepeno pripajane osmanskim domenima, nije pokretano pitanje legalizacije Pečke patrijaršije u osmanskom pravnom sistemu.

Obnova Pečke patrijaršije

Slučaj Pečke patrijaršije je sličan slučaju Carigradske. Pečka patrijaršija ja obnovljena 1557. godine fermanom sultana Sulejmana Veličanstvenog. Do obnove

5 Nevra Necipoğlu, *Byzantium between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, 216. (dalje: N. Necipoğlu, *Byzantium between the Ottomans and the Latins*).

6 М. Мирковић, *Правни положај и карактер Српске цркве*, 43.

7 N. Necipoğlu, *Byzantium between the Ottomans and the Latins*, 232.

8 М. Мирковић, *Правни положај и карактер Српске цркве*, 46-47.

9 *Исто*, 48.

srpske pravoslavne crkve nije došlo usled nekakvih emotivnih pobuda tada trećeg vezira carskog divanskog veća, Mehmed-paše Sokolovića, kao što to neki istoričari tvrde.¹⁰ Za to su se razvile okolnosti koje je osmanska administracija uočila i, skladno svom osetljivom političkom refleksu, jako dobro iskoristila. Tokom osmansko-ugarskog sukoba u Banatu 1551-1552. godine, srpski pravoslavni hrišćanski element na ovom području je predstavljao potencijalno značajan vojni činilac koga je osmanska uprava nastojala da privuče u svoje redove. U skladu sa tim, Mehmed-paša Sokolović je, kao predvodnik kampanje 1551. godine¹¹ poreklom iz Bosne, komunicirao sa ovim življem na njihovom jeziku i veliki deo privukao u osmanske redove.¹² Prilikom ponovne legalizacije srpske crkve u Osmanskom carstvu, vezir Sokolović je bio samo instrument, tj. posrednik preko koga je uspostavljena prisnija veza sa versko-etničkom grupom na Balkanu koja je u datom trenutku postala značajan vojno-politički faktor. Osmanska administracija je smatrala da će ovu grupu efikasnije iskoristiti ako je politički organizuje u vidu crkvene organizacije i podari joj verskog poglavara koji bi u isto vreme bio njen versko-politički predstavnik. Tako je i srpsko pravoslavno stanovništvo Carstva dobilo svog patrijarha, tj. milet-bašu. Srpska pravoslavna crkva je nakon pada srpske srednjovekovne države osmansku vlast pretpostavila saradnji sa papskom kurijom i savezništvu sa mađarskom državom i njenim političko-teritorijalnim aspiracijama. Čak su izvesni manastiri i pripadnici klira srpske pravoslavne crkve pod Osmanlijama zadržali svoju pripadnost feudalnom društvenom sloju - postali su spahije.¹³

U nameri da srpski pravoslavni element što bolje organizuje pod svojom upravom, osmanska uprava je Pečkoj patrijaršiji nakon obnove 1557. godine, dodelila pod jurisdikciju veliku teritoriju. Njene granice su se protezale do granica samog Osmanskog carstva u Dalmaciji, Hrvatskoj i Mađarskoj. Uključivala je i Sofiju na istoku, a na jugu se protezala nešto južnije od Skoplja. Takođe je sadržavala neke eparhije van granica Osmanskog carstva, u habzburškoj Hrvatskoj i duž mletačke jadranske obale. U teritorijalnom pogledu, ostale pravoslavne crkve u Osmanskom carstvu su zaostajale za Pečkom patrijaršijom. Ponovno uspostavljanje srpske crkve i njene jurisdikcije na ogromnoj teritoriji rezultiralo je njenom povoljnom ekonomskom situacijom. Patrijaršija je gradila nove crkve i obnavljala stare, uspostavljena je i učvršćena mreža episkopija, a verska umetnost, naročito freskoslikarstvo, je procvetala. Prepisivane su verske knjige, a neko vreme su funkcionisale i određene manastirske štamparije.¹⁴ U Peći, 1561. godine, „szida se i popisa se sija preprata svetije velikije crkvi patrijaršije srbskoi, trudom i usrdiem

10 Миленко М. Вукићевић, *Знаменити Срби мусломани*, Српска књижевна задруга, Београд 1906, 21.

11 О ратованју Мехмеда Соколовића у Банату 1551. године, погледати: Бранислав Ђурђевић, „Прва година ратовања Мехмеда Соколовића у Банату и прва опсада Темишвара”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, бр. 7, 1934.

12 М. Мирковић, *Правни положај и карактер српске цркве*, 87.

13 *Исто*, 15, 26.

14 Gabor Agoston, Bruce Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Facts on File, New York 2009, 520.

preosveštenejšago i blaženejšago arhiepiskopa kir Makaria...” Makarije je „carskim atišerifom vsa monastiri i cerkvi ponovil.”¹⁵

Iako je uloga vezira Sokolovića u uspostavljanju srpske crkve kao versko-političke organizacije srpskog etničkog elementa bila instrumentalna, ne bi trebalo zanemariti njegovu ulogu kao verovatnog zaštitnika i pokrovitelja ove organizacije tokom njegovog vezirovanja. Pored toga što je u prvim godinama nakon obnove Pećka patrijaršija doživela procvat, indikativna je činjenica da su njen presto trideset godina, od 1557. do 1587. godine, držali članovi pravoslavnog ogranaka porodice Sokolović: Makarije Sokolović (1557-1571) koji se na natpisu crkve u Gruži iz 1553. pominje kao episkop¹⁶; Makarijev sinovac Antonije Sokolović (1571-1575) koji je na patrijaršijski presto stupio sa položaja hercegovačkog mitropolita, Gerasim Sokolović (1575-1586), prethodno verovatno ohridski arhiepiskop, i Savatije Sokolović (1586-1587), najpre postriznik trebinjskog manastira i, prema natpisu u hramu Uspenija Bogorodice u manastiru Pivi iz 1572/3, hercegovački mitropolit.¹⁷ Oni su se na tom položaju nalazili jer su odgovarali političkim interesima Carstva, u periodu najprisnije saradnje srpske crkve i osmanske države. Podaci iz izvora se ne slažu oko toga u kakvim su rodbinskim odnosima bili Makarije i Mehmed-paša. Tronoški hroničar beleži da je Makarije „ot brata svoego velikago vezira turskog carskim atišerifom vsa monastiri i cerkvi ponovil...”¹⁸ Iz izveštaja mletačkog ambasadora Marina Cavallija iz 1558, saznajemo da je Mehmed-paša stric Makarijev.¹⁹

Osmanska uprava i pravoslavni ogranak porodice Sokolović u Pećkoj patrijaršiji

Nisu brojni istorijski izvori koji bi posvedočili o putovanjima pećkih patrijaraha iz porodice Sokolović u Istanbul. Međutim, s obzirom na to da je patrijarh bio jedina veza srpske verske zajednice sa Portom, jedini „pravni subjekt i ovlašćeni uživatelj celokupnih autonomnih povlastica”, on se kao takav najčešće pojavljivao u Istanbulu.²⁰ Radovan Samardžić sugerise da je Makarije Sokolović morao putovati u Istanbul neposredno pre uspostavljanja patrijaršije i da je „stvar ... svršena ... isključivo u porodičnom krugu, veoma prisnim dogovorom Sokolovića okupljenih oko Mehmed-paše”.²¹ Gerlach beleži da je u septembru 1574. godine „sin Mehmed-pašinoг brata” postavljen za arhiepiskopa Bugarske i da su ceremoniji njegovog posvećivanja u Istanbulu prisustvovali i čitali molitve carigradski i po svojoj

15 М. Мирковић, *Правни положај и карактер српске цркве*, 89, 95.

16 *Исто*, 87.

17 Радован Самарџић, *Мехмед Соколовић*, Завод за уџбенике, Београд 2010, 109. (даље: Р. Самарџић, *Мехмед Соколовић*); М. Мирковић, *Правни положај и карактер српске цркве*, 103-104.

18 М. Мирковић, *Правни положај и карактер српске цркве*, 88.

19 Р. Самарџић, *Мехмед Соколовић*, 105.

20 М. Мирковић, *Правни положај и карактер српске цркве*, 103.

21 Р. Самарџић, *Мехмед Соколовић*, 109.

učenosti poznati aleksandrijski patrijarh koji se tom prilikom našao u prestonici. Novopostavljeni arhiepiskop pod sobom ima četrdeset episkopija i mesto njegovog stolovanja je „Ohrid, grad koji se nalazi na granici između Epira i Srbije, na deset dana udaljenosti od Jedrena”.²² Moguće je da Gerlach ovde misli na Gerasima Sokolovića koji je, prema istoriografiji, patrijarh postao 1575. godine, a koji je, kako Samardžić pretpostavlja, pre patrijaršijskog, zauzimao položaj ohridskog arhiepiskopa. Novi podatak koji Gerlach iznosi o prirodi rodbinskih veza između Mehmed-paše i pečkih patrijaraha Sokolovića doprinosi jedino težem rasvetljavanju istih. Četrdeset pomenutih episkopija u neznatno izmenjenom broju („četrdeset i jedna mitropolija i episkopija”) navodi i katolički misionar F. Leonardi koji je početkom XVII veka delovao na Balkanu.²³ Reči *patrijarh* i *arhiepiskop* su ravnopravno i često jedna uz drugu korišćene u titulaturi poglavara srpske pravoslavne crkve. Najzad, Gerasim Sokolović je prvi patrijarh koji svojom titulaturom obuhvata i Bugare - „arhiepiskopa pekskago i patrijarha vsem srbijem i blgarom i severnim stranam”.²⁴ Gerlach beleži još jednu posetu „najbližeg rođaka Mehmed-paše”, patrijarha Gerasima Sokolovića Istanbulu. Na Uskrs, 4. aprila 1577. godine, pečki patrijarh Gerasim i ohridski arhiepiskop obavili su bogosluženje zajedno sa carigradskim patrijarhom.²⁵ Sam Gerlach, dakle, navodi dve posete Gerasima Sokolovića Istanbulu. Međutim, izvori koji bi posvedočili o eventualnim susretima Mehmed-paše Sokolovića sa svojim rođacima patrijarsima prilikom njihovih poseta prestonici su za sada nepoznati. U svakom slučaju, verovatnoća da je ovakvih susreta bilo je velika jer i savremenici kao što je Gerlach navode njihove najprisnije porodične veze.

Nasuprot tradicionalnom naglašavanju antagonizma između osmanske vlasti i srpske pravoslavne crkve, očigledno je da je između njih postojala dobra saradnja i da je ta crkva bila deo osmanskog upravnog sistema. Antagonizmi su, naravno, postojali i javljali su se kada bi se politike crkve i države mimoilazile. Međutim, pogrešno bi bilo periode nesuglasica projektovati na celokupan viševekovni odnos crkve i države. Položaj srpske crkve pod osmanskom vlašću uveliko je zavisio od samog njenog poglavara. Taj položaj je bio povoljniji ukoliko je saradnja crkve i države bila prisnija. Razvoj ovih odnosa je bio na vrhuncu upravo kada su patrijaršijski presto držali članovi bosanskohercegovačke porodice Sokolović. Iako je uloga Mehmed-paše Sokolovića u obnovi Pečke patrijaršije, kao što je već naglašeno, instrumentalna, a ne inicijatorska, ipak nije slučajnost da je 1557. godine za patrijarha postavljen jedan Sokolović, Makarije. Osmanska država je za predstavnika versko-etničke grupe kojoj je dozvolila organizaciju i određeni stepen autonomije, izabrala brata ili rođaka svog ministra Mehmed-paše Sokolovića jer se za takvu osobu nije sumnjalo da će biti politički podobna, da će

22 Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576, I*, ur. Kemal Beydilli, Kitap Yayinevi, Istanbul 2006, 149.

23 М. Мирковић, *Правни положај и карактер српске цркве*, 90.

24 Исто, 154.

25 Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü, 1577-1578, II*, ur. Kemal Beydilli, Kitap Yayinevi, Istanbul 2006, 553-554.

se držati linije osmanske politike i da će saradnja države i crkve preko nje teći bez nesporazuma. Iako osmanska uprava nije ugrozila crkveni sabor kao kolegijalni upravni organ srpske crkve, vidljivo je da je davala podršku patrijarhu Makariju u raspodeli crkvene vlasti na liniji patrijarh-sabor. Makarijeva lojalnost državi je nagrađena podrškom iste njegovom bivanju odlučujućim faktorom u crkvi. Nakon obnove Pečke patrijaršije, na položaj episkopa se dolazilo „sudom i iskušeniem sveteiških mitropolit i bogoljubeznih jepiskop i blagogoveinih sveštenik”, ali „... poveljeniem blaženeišago arhiepiskopa Pekskago kir Makaria...” Novoizabrani su imali da se povinuju „blaženomu i vse sveteišemu arhiepiskopu gospodinu i učitelju našemu i svetomu i sveštenome ego sboru”. Indikativno je da se crkveni sabor ovde pominje kao „ego sabor”. Prevagu u raspodeli vlasti na liniji patrijarh-sabor imali su prvi patrijarsi obnovljene srpske crkve iz porodice Sokolović. Kasniji patrijarsi su vezivani za različite protivosmanske akcije tako da je podrška koju su uživali od države slabila pa je i njihova moć prelazila u ruke sabora.²⁶

Što se tiče autonomije srpske crkve pod osmanskom vlašću, načelo izbornosti patrijarha je ostalo njeno bitno formalno obeležje. Nakon izbora od strane crkvenih organa, pečki patrijarh bi dobijao berat od sultana. Prvi patrijarh obnovljene patrijaršije, Makarije, takođe je morao biti potvrđen beratom, koji, nažalost, danas nije sačuvan, kao ni drugi berati XVI i XVII veka. Najstariji sačuvani patrijaršijski berat potiče iz 1731. i izdat je Arseniju IV Jovanoviću. Berat je imao političke karakteristike i njegovo dodeljivanje patrijarhu je simbolizovalo povoljnu ocenu političke podobnosti kandidata. Smenom na osmanskom prestolu berati su se morali nanovo izdavati što je opet značilo političku reviziju držalaca berata.²⁷ Trideset godina je struja Sokolovića u srpskoj crkvi bila dominantna i podržavana od strane države: berati su prelazili iz ruku jednog Sokolovića u ruke drugog, a nakon smena na carskom prestolu i političke revizije, tu i ostajali. Kao i veliki vezir Mehmed-paša, i njegovi pravoslavni rođaci su bili u milosti države pod trojicom sultana, Sulejmanom Veličanstvenom, Selimom II i Muratom III.

Patrijarsi su u okviru svojih beratom predviđenih ovlašćenja prikupljali porez na svojoj teritoriji od sledbenika pravoslavnog hrišćanstva. Veći deo tih poreza je odlazio kao mirija u državnu kasu. U periodu dok su Sokolovići stolovali u Pečkoj patrijaršiji, primetni su intenzivirani naponi srpske pravoslavne crkve da ubira poreze od katolika u Bosni i Hercegovini. Ovu pojavu Mirković objašnjava geografskim položajem teritorije pod jurisdikcijom Pečke patrijaršije. „Nalazeći se između Carigradske patrijaršije i Ohridske arhiepiskopije na jednoj strani, koje su s pravom sprečavale njenu ekspanziju ka jugoistoku i rimokatoličke organizacije u zapadnim balkanskim krajevima, s druge strane, čiji je pravni status polovično rešavan, Pečka patrijaršija je kretala ka rimokatoličkoj sredini”. U jednom hercegovačkom hudžetu iz 1561. godine, istaknuta je odluka da „patrijarh ni vladika nema(ju) posla s latinskim fratrima”. Sukob ove vrste sa katolicima usled ovakvih nastojanja srpske crkve je rešavan i 1569. godine pred šerijatskim sudom u Sarajevu. Tom prilikom

26 М. Мирковић, *Правни положај и карактер српске цркве*, 102-103.

27 *Исто*, 95-96.

je izvesni Jovasil, izaslanik srpskog patrijarha nastojao da ubere porez od katolika *držeci u ruci visoku carsku zapovijed*. Katolici su se branili tvrdeći „Mi od (vremena) slavne sultanske okupacije pa do danas nijesmo nikad ni bračne, ni crkvene, ni kakve druge pristojbe ni rumunskom, ni srpskom patriki, ni mitropolitima ni drugim ljudima, ni rimpapskim biskupima, ni ikom ama baš ništa davali, i na to imamo svetu fetvu”. Godine 1575. katolici se žale na Savatija Sokolovića, tada hercegovačkog mitropolita. sledećim rečima: „Sad među nama hoda mitropolit Savatije sa *dvanaest carskih konjanika*, te od svakoga sela po petnaest, po dvadeset i još više groša uzima, a mnoge od nas muči zatvorom i globom uzimajući po pet i deset groša. *Do sada* pak mitropoliti od nas nijesu jedne pare uzimali, a sada rečeni pop proti svetom šerijatu i proti visokim propisima u carskoj zemlji od raje novac i hasnu skupljajuć, neiskazano nasilje i zulum učinio je”.²⁸ Godine 1576. Porta je morala da interveniše jer su patrijarh i mitropolit od rimokatolika u bosanskom, zvorničkom, kliškom i hercegovačkom sandžaku uzimali venčanice i druge crkvene poreze. Godine 1561. i 1569, patrijarh je bio Makarije Sokolović; 1575 i 1576. Antonije i Gerasim Sokolović.

Neki istoričari tvrde da su srpski patrijarsi samim sultanskim beratima bili ovlašćeni da ubiraju porez od katolika.²⁹ Moguće je da su oni na ovakav zaključak podstaknuti navodima iz gorepomenutih izvora: da je izaslanik srpskog patrijarha u rukama imao *visoku carsku zapovijed*, ili da je, sakupljajući porez, mitropolit Savatije Sokolović imao pratnju od *dvanaest carskih konjanika*. Ovim navodima treba dodati i nedvosmislenu belešku melačkog ambasadora Marina Cavallija iz 1558. godine u kojoj stoji da je Makarije Sokolović od sultana dobio „naređenje da mu svi hrišćani, i latinskog i grškog obreda, plaćaju iste namete”.³⁰ Međutim, treba imati u vidu da se *visoka carska zapovijed* odnosila na pravoslavno stanovništvo pod jurisdikcijom Pečke patrijaršije. Predstavnici srpske crkve su nastojali da izjednače pravoslavce i katolike u Bosni kako bi svoje pravo ubiranja poreza proširili i na potonje. Tako je patrijarh Maksim (1655-1681), u parnici koju je sa katolicima započeo pred šerijatskim sudom u Livnu tvrdio da se po *osmanskim propisima* njemu „podvrgavaju svi koji se krstom krste...”.³¹ Pratnja koju je na raspolaganju imao Savatije Sokolović je bila uobičajen deo procesa ubiranja crkvenih poreza. Srpska crkva je sa autonomijom i povlasticama koje je imala predstavljala osmanski državni organ i njeni ubirači poreza su imali pravo da se koriste perogativima kao što su carska pratnja i nošenje oružja. O Makariju, prvom patrijarhu obnovljene srpske crkve, se pričalo „da može nositi topuz i njime tući svakoga ko mu se usprotivi. Zbog toga su ga prozvali Topuzli Makarije”. Još se tvrdi da je jahao dobrog konja i nosio kamilavku veću nego drugi kaluđeri.³² Da je praksa srpske crkve da ubira poreze od katolika intenzivirana za vreme Sokolovića, vidi se iz izjave istih da oni

28 Бранислав Ђурђевић, Милан Васић, *Југословенске земље под турском влашћу (до краја XVIII вијека)*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево 2005, 147-148.

29 Agoston, Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, 520.

30 Р. Самарцић, *Мехмед Соколовић*, 105.

31 М. Мирковић, *Правни положај и карактер српске цркве*, 155-156.

32 Р. Самарцић, *Мехмед Соколовић*, 105-106.

srpskom patrijarhu nisu davali nikakve pristojbe još od *slavne sultanske okupacije pa do danas*. Jedino još ostaje da se dokaže (ne)osnovanost reči Marina Cavallija.

Praksa potraživanja dadžbina od katoličkih vernika Bosne, međutim, nije počela sa Sokolovićima. Dva fermansultana Bajazita II iz 1488. odnose se na neosnovanost ovakvih potraživanja od franjevaca bosanskog, hercegovačkog i kliškog sandžaka. U prvom fermanu se postavlja pitanje da li se franjevci mogu identifikovati sa pravoslavnima dok se drugim fermanom daje odričan odgovor na ovo pitanje. Izvori svedoče da je ovo drugi put kako se franjevci suočavaju sa nezakonitim potraživanjem pristojbi od strane predstavnika srpske pravoslavne crkve.³³ Kao što se iz datih primera vidi i kao što je već naglašeno, ova praksa nije osobitost perioda Sokolovićâ na patrijaršijskom prestolu. Ona je bila prisutna i ranije, doduše u prilično sporadičnim intervalima. Ona je za vreme Sokolovićâ samo intenzivirana. Patrijarsi Sokolovići su se, očigledno, služili svojim dobrim odnosima sa osmanskom upravom i tako nastojali prikupiti dodatna sredstva.

Iz ovakve prakse srpske crkve proističu najmanje dva važna istorijsko-kulturološka pitanja. Da li su i koliko vlasti u Istanbulu bile svesne podeljenosti hrišćanstva u Bosni, tj. razlike između pravoslavnog i rimokatoličkog življa? Vidimo da se njihova različitost morala dokazivati na šerijatskim sudovima. U fermanu iz 1615. godine, upućenom budvanskom veziru Ali-paši, beglerbegu bosanskom i kadijama raznih mesta u Bosni, stoji da se tužitelji „latinske” vere razlikuju od vere „đaura”.³⁴ Drugo pitanje bi se odnosilo na odsustvo ovakve prakse u osmanskoj Mađarskoj, teritoriji na koju se takođe protezala jurisdikcija Pečke patrijaršije. Sa druge strane, poznato je da su Osmanlije bile dobro upućene u verske podele u zapadnoj Evropi. Osmanska uprava je ulagala veliki trud kako bi ostvarila dobre odnose sa protestantima i pridobila ih na svoju stranu u borbi protiv evropskih katolika. Međutim, izgleda da podela na pravoslavne i katolike nije mnogo okupirala pažnju osmanske administracije i da su fermansi i berati izdavani kliru Pečke patrijaršije pod njenu jurisdikciju zaista stavljali sve hrišćane na njenoj teritoriji. Tek kasnije, kroz praksu, morala se kroz fermansi i hudžete izvršiti specifikacija patrijaršijskih ovlašćenja.

Umesto zaključka

Odnosi Pečke patrijaršije i osmanske države su bili u usponu dok su se na patrijaršijskom prestolu smenjivali članovi pravoslavnog ogranka bosanskohercegovačke porodice Sokolović, rođaci velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića. Nedugo nakon vezirovog ubistva 1579. godine, politike srpske crkve i Osmanskog carstva počinju da se razilaze što je izazvalo njihove loše odnose. Patrijarsi koji su nasledili „dinastiju” Sokolovićâ su počeli da se vezuju za sve češće

33 М. Мирковић, *Правни положај и карактер српске цркве*, 62-63, 186.

34 *Исто*, 156.

antiosmanske pokrete kako unutar tako i van Carstva pa je, sledstveno, položaj srpske crkve slabio dok ona nije konačno ukinuta 1766. godine.

Summary

Relations between the Patriarchate of Pec and the Ottoman state were rising, while the members of the Orthodox branch of the Bosnian-Herzegovinian family Sokolovic, relatives of the great vizier Mehmed-pasha Sokolovic, were placed on the patriarchal throne. Shortly after vizier's murder in 1579, the policies of the Serbian Church and the Ottoman Empire began to diverge that caused their bad relations. The patriarchs who inherited the "dynasty" Sokolović su began to associate with increasingly frequent anti-Ottoman movements both inside and outside the Empire, and consequently, the position of the Serbian church weakened until it was finally abolished in 1766.